

СЕОБА ИДЕНТИТЕТА НА ПРИМЕРУ МЕМОРИЈАЛА СРПСКОЈ ВОЈСЦИ НА ВИДУ, ЗЕЈТИНЛИКУ И КАЈМАКЧАЛАНУ

Академија
Српске православне цркве,
Београд

Апстракт: У раду се истражује карактер сеобе идентитета на примеру три меморијална топоса – Вида, Зејтинлика и Кајмакчалана. Сеоба идентитета упућује на истовремени континуитет и прекиде исполене током међуратног доба, те на укључивање националне прошлости у културне токове који гравитирају између сакралног и профаног меморијалног контекста. У том кретању садржана је једна од суштинских константи српске културе – њена способност да у условима политичких и идеолошких условљености реконструише сопствени идентитет и задржи аутентичан карактер своје прошлости.

Кључне речи: сеоба идентитета, југословенска идеологија, меморијална топографија, Видо, Зејтинлик, Кајмакчалан

Увод

У преломним историјским периодима, нације често преобликују свој друштвени и политички карактер. Та промена подразумева прилагођавање старијих идентитета актуелним идеолошким околностима. Они задржавају своју препознатљивост, али губе ранији друштвени значај, постајући културни и идентитетски реликти прошлости. Управо то стање у коме се *рационализује ирационално* јесте парадигматска позиција идентитета која одговара *духовној ситуацији времена*, у којој се традиционални модели растварају и изнова обликују под притиском историјских промена (Jaspers 1998: 47). На основу тога се меморијална култура може замислити као систем који мења обресе, прелази границе и креира идентитет кроз историју, профилишући тиме карактер сопствених садржаја (Kroeber 1963: 101). Ови механизми омогућавају нацији да замисли и обликује историјске представе, прецизира њихову функцију и изгради трајан оквир, погодан за политичку употребу прошлости (Куљић 2006: 33). Стога се историјске представе ту не перципирају као наслеђено памћење, већ као средство за конструисање колективног идентитета. Одатле разумевање прошлости и њене улоге у формирању идентитета, меморију одређује као социјалну категорију која је у извесној мери условљена колективним оквирима (Albvak 2013: 241–291). Наиме, ту долази до премештања идентитетског садржаја у различите политичке, културне и комуникативне системе у смислу

њихових историјских значења и концептуализације прошлости (Asman 2011: 57–78).

Ти процеси указују да идентитет функционише као покретљива структура, која у различитим историјским и идеолошким околностима активно мења своје форме и функције (Fukuјama 2022: 52–53). У томе проналазимо аргументе за појаву коју називамо *сеоба идентитетитета*. Настојимо да покажемо да се она може посматрати као процес премештања симболичких садржаја из једног културног система у други, при чему се њихова значења не укидају, већ реинтерпретирају у складу са доминантним идеолошким оквиром. Ова појава обухвата како материјалне, тако и значењске аспекте, који се у историјским раздобљима испољавају пожељним облицима националних самопредстава.

Такође, ту се традиције објашњавају као носиоци садржаја према којима се формира карактер епохе. У југословенском међуратном добу ти су системи често били неуклопиви због непрестивости унитаристичких и националистичких идеологија које су тада долазиле до изражаја. *Сеоба идентитетитета* стога може представљати процесе којима су нације током историје селектовале властите традиције и проналазиле аутентичне облике изражавања.

Први светски рат карактеристичан је пример те сложене динамике, јер се његовим увођењем у културу сећања јасно профилишу нови начини употребе националне прошлости (Bataković 2018: 157–186). То искуство, обележено повлачењем српске војске преко Албаније 1915–1916 (Живановић 1963–1965: 231–307; Митровић 1984: 259–274; Недок 2006), њеном реорганизацијом и повратком након пробоја Солунског фронта 1918, и коначно укључивањем у југословенски државни оквир 1. децембра 1918. године (Petranović 1988; Đimić 1997: 7–34), лоцира узроке идентитетских дилема у којима се српска нација нашла у условима турбулентних историјских дешавања и промењивих политичких околности. Различити начини премештања идентитета показују како рат и идеологије утичу на његово карактерно редефинисање. Егзил српске војске иницирао је промену дотадашњих идентитетских образаца, док је њен повратак у домовину истакнут победничком и мученичком самопредставом. Тиме је усмерена даља артикулација идентитета под југословенским државним окриљем, у коме долази до другачијег вредновања националне прошлости и колективне припадности.

Меморијална топографија српске ратне прошлости: Видо, Крф и Зејтинлик

Повлачење српске војске преко Албаније крајем 1915. и почетком 1916. године, убраја се међу најтрагичније догађаје у новијој српској историји (Недић 1937; Šćepanski 2016: 489–499). Суочена с

окупацијом и војним сломом, Краљевина Србија је опстанку народа приступила као пресудном националном питању. Стога је пут преко Албаније означио прелаз у стварност обележену страдањем и неизвесношћу, у којој идентитетски обрасци губе своју стабилност. Те околности указују на осетљивост националног идентитета у ратним временима. У том контексту грчки простор има посебан значај, јер је ту започело обликовање представа о српској војсци. Доласком на Крф и Видо, велики број рањених и оболелих војника који су ту преминули подстакао је развијање свести о њиховом трагичном хероизму, која је неизоставан део каснијих интерпретација националне прошлости. Развијен је наратив страдања, који је у значајној мери одредио карактер српског националног идентитета.

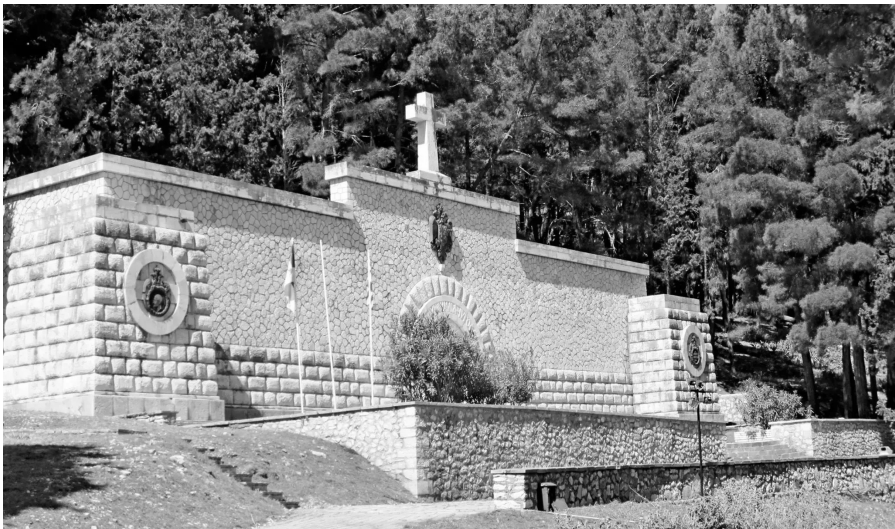
Избор грчког простора за носиоца меморијалне функције био је условљен његовом улогом у артикулацији српске националне трагедије и обнове, чиме је омогућено да се на основу ратних дешавања креирају дубље структуре симболичких значења и стабилне форме културног памћења. Стога се у међуратном периоду постепено формира меморијално тројство – Видо, Зејтинлик и Кајмакчалан, као три структурно повезана топоса који постају осовине југословенске меморијалне топографије.

Таква усмереност меморијалних процеса уочава се на примеру Крфа и острва Вида, посебно важних простора на мапи српског ратног страдања. Одатле су постепено издвојени начини колективног испољавања који ће у поратним годинама постати један од кључних елемената националног памћења и његовог тумачења. Видо је синоним страдања, а Крф место опоравка, реорганизације и обнове српске војске. Њихов међусобни однос профилисао се као носилац различитих, али комплементарних слојева националног памћења. Управо из те двојности настају обрасци колективног памћења који ће након ослобођења постати темељи националних и југословенских интерпретација ратне прошлости.

Острво Видо (Недок 2021) је место на коме су се последице страдања српске војске снажно испољиле. Меморија овог простора везана је колико за копно, толико и за море, као топосе трагедије која је већ 1916. године развила своје прво симболичко значење. Тада је, услед масовног умирања војника и ограничених могућности сахрањивања, море постало њихова заједничка гробница, те је острво Видо у српској колективној свести постало *острво смрти* (Црњански 1925: 3), чији је идентитет одређен страдалништвом, а меморија фондирана капелама-костурницама. Штавише, тај се простор развио у специфичан меморијални пејзаж, у коме се материјална сведочанства српске трагедије преплићу са визуелним представама страдања. Спојем материјалног и нематеријалног слоја памћења острво Видо се издвојило као место сећања, које ће, између два светска рата, постати основа државног меморијалног обликовања. Наиме, *места*

сећања настају онда када нестане средина у којој је живело памћење, па се меморија материјализује у репрезентативним топосима, попут споменика, ритуала и комеморативних простора (Nora 1989: 7).

Реализацијом монументалне костурнице током 1938. године, према пројекту архитекте Николаја Краснова (Кадијевић 1997: 248–250; Ацовић 2017: 250, 256–258), ово *место сећања* додатно је утврђено, а поетским обликом Бојићеве „Плаве гробнице“ истакнута је идеја да се колективно може одржати везивањем за историјски чин (Гавриловић 2019: 493). Као део ратне историје, то је један од кључних елемената у обликовању страдалничког слоја заснованог на српској националној прошлости. Тиме је острво Видо, полазећи од оквира историјског простора, прерасло у особен топоним културе сећања. Обележено ратним страдањем и облицима његове меморијализације, развило је специфичан однос према националној прошлости, тумачећи различите слојеве њених значења. Меморијални простор Вида изражава колосалне размере српске жртве и начине на које је држава настојала да ту прошлост интегрише у наративе југословенског идентитета. То је чинила изградњом споменика и костурнице, уређењем меморијалних простора, те јавним комеморацијама којима су канонизирана страдања постала темељ југословенског заједништва.

Сл. 1. Костурница на острву Виду

У том процесу, меморија која се темељи на тековинама националне историје и институционално креираним моделима државне комеморације, представљала је основу према којој је изведено идеолошко мапирање прошлости. То је заступљено на примерима ме-

моријалних целина на Виду и српском војничком гробљу на Зејтинлику, чија је капела-костурница подигнута између 1933. и 1936. године, према пројекту архитекте Александра Васића (Опачић 1978; Соколовић 1986; Кадијевић 2007: 227–229; Обреновић 2013: 375; Manojlović Pintar 2014: 206; Ацовић 2017: 249, 252–255).

Међутим, свако преусмеравање функција и садржаја смисао остварује тек по свом карактеру, односно преко историјских реперкусија и њихових тумачења. Управо то меморији омогућава везивање за историјске догађаје, чија се аутентичност подразумева у оквиру неког историјског контекста, иако се начини интеграције најчешће обликују у складу са идеолошким карактером епохе. То значи да меморијални простор Вида функционише као спона између српског и југословенског памћења, што показује да је у међуратној Југославији прошлост активно усаглашавана са државним потребама.

Ти се процеси запажају на Зејтинлику, који је представљао другу, значењски различиту линију југословенског меморијалног система. Наиме, идеја националног страдања надограђивана је канонизовањем српског ратног хероизма. Додатну тежину херојском слоју Зејтинлика даје одлука патријарха да се капела посвети Светом Георгију Победнику, светом ратнику и симболу војничке врлине, чији је духовни значај био важан како у српској, тако и у грчкој средини. Иконографски програм капеле, са иконама Светог Георгија, изведен према узору из манастира Дечани, и Архангела Михаила, према примеру из манастира Манасије (Обреновић 2013: 384), сакрализује мученички и тријумфални карактер српског ратника. Тиме меморијални простор Зејтинлика профилише своја идеолошка обележја. Хероизам се комеморише, ритуализује и интегрише у државни наратив спојем средњовековне традиције, војничког подвига и актуелне политичке идеологије. Ту идеолошку димензију додатно је учврстило учешће југословенских добровољаца у рату, због чега је простор гробља и формално добио југословенски карактер (Обреновић 2013: 383–384). На основу овог примера видимо да се држава није задовољавала простим преузимањем српске ратне прошлости, већ да је настојала да је позиционира у складу са својим интегративним идеолошким моделом.

У том смислу, Видо и Зејтинлик су меморијални простори који функционишу као ослонци колективног сећања у оквиру државне меморијалне политике. Њихова структура одговара тумачењима прошлости, која се увек формирају унутар вредносних система историјског доба (Jaspers 1965: 241–242). Културни системи тако успостављају стабилне моделе понашања који се обнављају у различитим историјским околностима, те постају места на којима се граде топоси памћења. У том видокругу, Видо и Зејтинлик делују као културне матрице памћења активирани јединственим спојем историјског догађаја, друштвених форми и идеолошког тумачења.

Другим речима, меморијални наративи увек се граде на темељима аутентичности догађаја и начина њихове симболизације. Управо се у томе запажа шири процес повезивања слојева меморијалних значења, који прати осамостаљивање историјског времена и његово укључивање у оквире културног памћења. Сходно томе, меморијалност је постепено формирала образац по коме је жртва тумачена као вредносни и идентитетски темељ. Тиме историјски догађај преузима меморијалне функције хероизма и мартрија као елемената националне самопредставе и комеморације. Штавише, комеморисање је увек чин *погсећања*, односно дијалог између садашњости и прошлости, који се најуспешније активира као *оживотворени чин сећања* и историјско искуство уведено у меморијални поредак (Katroga 2011: 30–31).

Док је на Виду трагична димензија обухваћена топосом жртве, а на Зејтинлику канонизирана херојским слојем ратне историје, Кајмакчалан (Обреновић 2013: 54) се издваја као наративни врхунац који те концепте интегрише у митотворну представу о српском војном тријумфу. На тај начин, ови меморијални простори делују као међусобно условљене етапе у развоју културе памћења: први поштује жртву, други утемељује херојство, а трећи симболички заокружује њихов тријумфални исход. У тој узајамној прожетости артикулишу се механизми сеобе идентитета, којима се српска ратна прошлост преусмерава ка југословенском друштвеном поретку.

На тој сложеној релацији страдања, посредовања и меморијализације, у српској колективној свести развио се мученички слој значења. Он је делимично настао из потребе за бележењем, које меморише како сећање не би престало. Грчки простор је зато био погодан за спајање и преношење, јер је 1916. обележен српском трагичном судбином, а у наредне две деценије симболичним повратком облицима државне меморијализације. Та је пракса омогућила да жртвовање постане једна од најважнијих карактеристика српске националне прошлости. Међутим, овај се слој не репрезентује само као сведочанство националне трагедије и егзила, већ и као база из које су његови садржаји премештани у југословенски идеолошки оквир. Грчки простор је несумњиво омеђио српско ратно страдање, али је његова значења реплицирао смештањем у топониме националне прошлости, који представљају аутентичне форме сеобе идентитета.

Идеолошка артикулација прошлости у топосима Вида, Зејтинлика и Кајмакчалана

Пробојем Солунског фронта 1918. године отворено је ново раздобље српске ратне историје, у коме је повратак војске у отаџбину постао основ за формирање другачијих идентитетских значења. Иако је мартриј те темељ српског националног памћења, ослобођење је наго-

вестило другачије идентитетске тонове, проистекле из победничког исхода рата. Мучеништво и хероизам, мада засновани на супротним основама, развијали су се паралелно, омогућавајући да се колективни наратив постепено помери од страдања ка победи. У томе процесу, Кајмакчалан ће постати једно од кључних места ове симболичке транзиције. Ту се уочавају идентитетске трансформације које су омогућиле тумачење прошлости у складу с идеолошким контекстом епохе. То је уједно национални простор у коме се назире облици сеобе идентитета, пошто се историјске улоге српске војске и народа прераспоредују и ритуализују сходно политици југословенских власти.

С ослобађањем, у колективној свести се очекивано почео формирати наратив о обнови нације. Он је настао на основу уверења да је српски војни подвиг допринео бољем разумевању многострукости представа прошлости. Те су идеје биле темељ повратка српске државности и друштвене стабилности, па је њихово деловање прерасло оквир непосредних ратних догађаја. Ослобођење се позиционирало као вредносна осовина која је задржала мученички карактер чији је смисао допуњавала концептима националне обнове.

Након ослобођења почињу се развијати институционални и културни обрасци који су српски војни подвиг сместили у простор меморије. У томе смислу, пробој Солунског фронта представља историјску прекретницу и симбол војничког успеха, према коме је у колективној свести развијана представа о обнови националног простора и о моралној оправданости уједињења. Стога државне комеморације користе јавну меморију и различите облике сећања залажући се за обнављање државности и проналажење нове националне снаге. У складу с тим, комеморације делују као поступак *хлађења сећања* (Katroga 2010: 58), јер ритуализацијом јавне меморије увек иницирају политички контекст. Пример југословенске државе подупире тежњу да се меморијалним дискурсом српски мученици укlope у заједничку политичку целину и оствари своје идеолошке функције. С обзиром да су тиме српски меморијални садржаји интегрисани у југословенске идеолошке наративе, следило је додатно продубљивање раних облика сеобе идентитета у међуратном периоду. Ти процеси постају нарочито уочљиви на материјализованим местима сећања, односно у архитектонски организованим меморијалним просторима.

Очекивано, они се испољавају управо у меморијалној архитектури. Приметно је да капела-костурница на Зејтинлику показује да комеморативне праксе настоје да се представе као принципи засновани на објективности, односно да теже историјској веродостојности. У том смислу, могу се разумети као референтни меморијални топос, чија структура открива кумулативни карактер националних процеса и доминантно еволутивни концепт друштвене дијахроније.

Њена композиција, заснована је на строгом поретку и монументалном националном стилу (Кадијевић 2007: 227), који је у јавним државним ритуалима био институционализован као један од облика друштвене репрезентације сећања. Та архитектонска дисциплина није само естетски избор, већ начин организовања сећања, у коме страдање постаје државни симбол, а херојство средство интеграције.

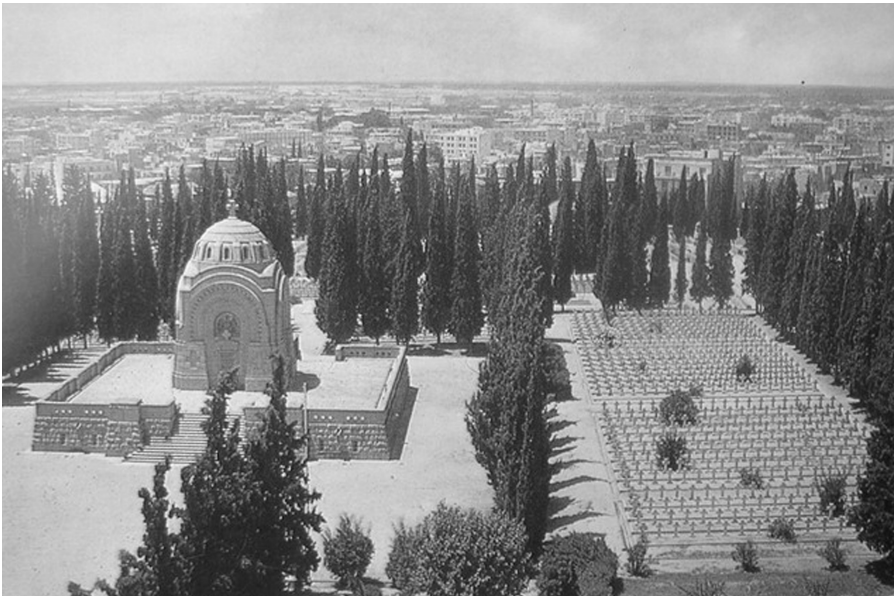
У поређењу са Зејтинликом, костурница на Виду представља другачији, али у идеолошком смислу једнако значајан модел меморијализације. Њено монолитно академско решење тежило је томе да се уклопи у наднационални концепт југословенског јединства. Док је архитектура спомен-костурнице на Зејтинлику тематизовала поредак, дисциплину и државну организованост, пример са Вида наглашава идеју саборности и заједничког историјског наслеђа. Тиме је страдалнички слој српске прошлости усмераваан ка концепту југословенске интегралности. Другим речима, оба топоса су комплементарни механизми меморијалног система: Зејтинлик канонизује херојство, Видо сакрализује жртву. На овај начин, у међуратном периоду, сеоба идентитета посредује с циљем да објасни и истовремено буде схваћена у метафоричном језику меморијалне архитектуре.

Симболички језик меморијалне архитектуре: Видо и Зејтинлик у функцији југословенске идентитетске интеграције

Меморијална архитектура међуратног доба фундира простор у коме се акумулира прошлост, еволуирају идеологије и креира поредак колективног идентитета. Различите идентитетске валенције укључене су у развој симболичког језика који жртву и хероизам узима за карактеристичне форме културног памћења, усклађујући их са државним наративима југословенске монархије. Наиме, двор је у те процесе био активно укључен од формирања југословенске државе 1918. године. Захваљујући иницијативи краља Александра I Карађорђевића, који је лично наложио да у част палих српских војника почне уређење гробља на Зејтинлику (Соколовић 1986: 16–17; Обреновић 2013: 375; Просен 2023: 253), почело је формирање овог меморијалног комплекса. Одабрано је место на коме је Врховна команда српске војске организовала пољску болницу. Власти су одлучиле да Зејтинлик буде сабирно место, па су ту пресељена српска војничка гробља која су се налазила у Микри, Седесу и Самлиу (Обреновић 2013: 375). Управо се у тим потезима могу пратити поступци преношења и тумачења идентитетских слојева, на основу којих се види да је у међуратном периоду сеоба идентитета профилсала своје карактеристичне облике. Они су заступљени у структура меморијалних комплекса као простори институционализације колективног памћења и жртвовања (Winter 1995: 78–115).

Значај улоге грчког простора у обликовању југословенске меморијалне топографије заступљен је у оцени којом се спомен-костурнице на Зејтинлику и Виду означавају као „...архитектонски највреднији српски меморијални споменици... тројне – спектакуларне, културне и комеморативне намене...“ (Кадијевић 2010б: 199). Ова оцена додатно истиче начине на које су меморијални простори из Грчке били носиоци процеса преношења српских националних значења у југословенски државни оквир. Прикључимо ли томе и фунерарну димензију простора, видећемо да се концепт меморијализације стално обнављао, и да је у великој мери зависио од историјске мотивације. Наиме, ту не посматрамо концепт који тежи коначности, већ који се развија као заједница идеја и вредности, по којима рад на колективном памћењу нема за циљ да једно сећање замени другим, већ да га њиме прошири (Asman 2018: 159).

Меморијални простор Зејтинлика замишљен је тако да у потпуности одражава југословенске вредносне параметре. Поступак прикупљања посмртних остатака са више локација и њихово груписање у јединствену фунерарну целину под државним надзором, истиче да је Зејтинлик замишљен као средишња тачка око које се вршио трансфер историјских значења. Простор гробља је у структури колективног идентитета место на коме се меморија канонизује, а страдање ставља у функцију организованог система преноса симбола неопходних за официјелну, државну линију интерпретације прошлости.

Сл. 2. Капела-костурница на Зејтинлику

Уређењем Зејтинлика улога архитектуре се не завршава у њеној естетичности, већ она такође утиче на карактер меморијалног искуства. Тај поредак омогућава да се формализацијом колективног памћења архитектура капеле-костурнице на Зејтинлику разуме као развијени механизам систематске употребе прошлости. Тако су меморијали стварали нове културне просторе (Борозан 2014: 44), који су понављањем симболичких радњи и ритуализацијом колективног сећања, архитектуру користили као средство друштвеног памћења (Connerton 1989: 44–47). Такође, архитектура одговара ритуалној путањи меморије којом се национална патња Срба преводи у државно признати хероизам. Том идејом показује се да прошлост не постоји без ретроспективе (Katroga 2011: 189), па самим тим ни сећање, јер се национална прошлост пре свега тематизује и стабилизује, а затим укључује у југословенски идеолошки простор.

Тиме постаје уочљивија релација између архитектонске форме, меморијалног поретка и идеолошке функције, односно њихових слојевитих и често дивергентних значења. Наиме, док је Зејтинлик својом просторном организацијом и формалним језиком архитектуре канонизовао херојски слој српске прошлости, на Виду је развијана другачија меморијална доктрина, која патњу користи као сакрални топос националне жртве. Стога, не изненађује што су та два типична меморијална тока само различити облици истог идеолошког настојања да се српска ратна искуства уведу у културни и политички поредак југословенске монархије. Многа од ових представљања омогућавају остваривање друштвене улоге меморијалних простора унутар којих циркулишу идеолошке представе прошлости. Тако се они подупиру тумачењима која повезују српско историјско искуство и југословенску политичку културу.

Ипак, треба имати у виду да се у југословенском идеолошком систему Видо истиче као топоним страдања, јер је његов фунерарни карактер утемељен на чињеници да је, стицајем околности, море постало заједничка гробница хиљадама српских војника. Одатле се наметнула потреба да се тај простор заснује као меморијална целина која би достојно понела идеју државног пијетета. То је реализовано подизањем монументалне спомен-костурнице на Виду, којом се српска трагедија усаглашавала са државним поретком.

Након три неуспела конкурса из 1916, 1925. и 1938. године, за реализацију спомен-капеле и уређење тог меморијалног центра ангажован је руски архитекта Николај Краснов по решењу Министарског савета (Kadijević 2003: 173–176; Стефановић 2014: 485–487), иначе већ афирмисан на меморијалним пројектима, посебно уређењем Зејтинлика, преко решења гробних обележја и ентеријера капеле (Kadijević 2010a: 202; Обреновић 2013: 384, 390–393). Архитектонски облик својом монолитном композицијом функционише

као визуелни еквивалент патње и идеолошка матрица која у концепту српске жртве проналази аутентичну вредност југословенске државе. На тим темељима, острво Видо постало је језгро комеморативне културе — место са кога је српска трагедија започела своју симболичку сеобу, од националне ка југословенској меморији. То додатно учвршћује поетски наратив Плаве гробнице, који је у меморијалном простору премостио лични доживљај страдања и колективно памћење. Настојањем да се страдалничка наратологија усагласи са политичким очекивањима, на Виду се национално митотворство преображава у идеолошки парадокс. Одатле идеја српске жртве постаје национални капитал државе, и она, унутар југословенског идентитетског пројекта, преузима улогу интегративног чина.

Стиче се утисак да нелогичност овог односа нарушава идејну вертикалу српског и југословенског идентитета, што узрокује појаву суштински неразјашњивих значењских чинилаца. У томе контексту свако ретроактивно конструисање смисаоне кохерентности може деловати анахронично, што се у извесној мери читава у меморијализацији острва Видо. Међутим, то је разумљиво с обзиром да тај процес доминантно одражава значење које је шире од самог обележавања места страдања. Његов концепт обликује се као модел државног управљања прошлошћу.

У монархистичком систему национална прошлост је активирана управо како би се могла преобликовати и прилагођавати начелима интегралног југословенства. На тај начин, страдање српске војске поткрепљује пројекат државног јединства и фундира идентитетски темељ југословенске политичке доктрине. У том идеолошком систему прошлост је колико простор сећања, толико и средство његовог обликовања и тумачења. Показује се да колективно сећање функционише кроз избор и усмеравање, при чему поједини догађаји постају институционализовани носиоци идентитета, док се други потискују у заборав (Ricoeur 2004: 93–96).

Они не функционишу као искључива историјска категорија, што им омогућава да остваре свој национални потенцијал. Стога концепт нације смисао осигурава тек у повезаности са културним системима прошлости, јер је у томе садржан модел његове симболичке кохезије (Anderson 1990: 21). У томе погледу, нација постаје аргумент којим политичке структуре легитимизују своје идеологије. Међутим, тиме долази до ерозије културе и развоја политичких механизма сеобе идентитета. Тако је српска национална трагедија са острва Вида политички искоришћена за афирмацију наднационалног југословенског контекста. Због тога је Видо парадигматичан пример начина државног присвајања, у коме је национално само елемент у изградњи јединственог идеолошког поретка.

Митологизација простора: Кајмакчалан у систему југословенске меморијалне топографије

Између меморијалних модела Вида и Зејтинлика налази се још један аутентичан стуб националног памћења – Кајмакчалан, топос који се идентитетски ослања на митологизовани простор победе. Он се у меморијалном систему профилисао као симболични врх српског ратног подвига, у коме је победнички наратив идентитетски валидиран. Одатле се идеја националне самопредставе уздигла изнад трагедије, прелазећи у митотворну структуру тријумфа, која ће постати једно од кључних обележја југословенског јавног памћења.

Кајмакчалан се у колективном сећању издвојио као један од најупечатљивијих топоса српске ратне историје, утемељен на бици из 1916. године, која је већ у време свога догађања постала симбол војног успона. Непосредно након окончања борби започет је процес меморијализације овог простора. Тада се на највишој коти бојишта почело с подизањем спомен-пирамиде, а затим и с изградњом спомен-капеле коју је, по налогу регента Александра, пројектовао архитекта Јанко Шафарик (Пијеvски 2021: 121). Дан уочи пробоја Солунског фронта владика Варнава обавио је чин освећења капеле (Обреновић 2013: 54). Њен симболични значај додатно је истакнут посветном плочом на њеном улазу, са регентовим речима: „Мојим див-јунацима неустрашивим и верним, који грудима својим отворише врата слободе и остадоше овде као вечити стражари на прагу Отаџбине“ (Саватијевић 1940: 643–646).

Сл. 3. Капела на Кајмакчалану

Меморијална функција Кајмакчалана се не заснива примарно на оплакивању жртава, нити на ритуализацији државног пијетета, већ на уздизању војничког подвига у митски наратив. Тај је топос обликован као место успона, којим је српска држава тежила да трагичне етапе рата трансформише у идеју обновљене националне снаге. Та је динамика утицала да Кајмакчалан постане простор националне мобилизације и мит о непобедивом српском војнику, што објашњавају потези на установљењу меморије предузети још у току пробоја Солунског фронта. У том смислу, његова митологизација функционисала је као идеолошки механизам меморијалне интеграције.

Мит о Кајмакчалану се континуирано развијао, али упркос томе није имао постојану унутрашњу структуру. Развијао се поступно, сталним ширењем својих симболичких слојева, што је омогућило да се ратни подвиг може изнова интерпретирати. Као растући мит, преобликовао је страдање у победу, националну прошлост у државни пројекат, а српску војну меморију у интегрални елемент југословенске политичке културе.

Према томе, „мит је вербално биће“ (Levi Stros 1972: 255), које је уткано у поредак националне меморије. Из тог разлога ова митологема управља значења настала у националном пољу, која се уједначавају, те коначно уграђују у идентитетски поредак југословенске монархије. С обзиром да се идентитет никада не испољава у стањима изолованости, већ искључиво интеракцијом (Ignjatović 2007: 350), митологизација Кајмакчалана у међуратном периоду преузима улогу систематске идеолошке обраде. Међутим, потребно је истаћи да идеологија није увек скуп заблуда и кривотворења реалних друштвених односа, већ да је некада и израз објективних захтева (Кадијевић 2010а: 260–261). У том смислу, југословенска држава је идеологију користила као средство за постизање политичке кохезије, што јој је омогућило да обликује своју визију заједничке националне судбине. На томе трагу Кајмакчалан делује као топос који показује процес сеобе замишљене националне прошлости у наднационални концепт југословенског колективног памћења.

Најзад, тај идеолошки трансфер никада није подразумевао укидање српског карактера меморије, већ се односио на његову контролисану сеобу у југословенски идеолошки модел. Српски војнички подвиг функционисао је као доказ историјске оправданости југословенства. Држава је српски победнички наратив са Кајмакчалана издвојила као пример заједничке историјске победе и потоњег уједињења. Тиме је меморијални простор остварио двоструку функцију – националну, која се заснивала на памћењу битке, и југословенску, која је тај догађај укључивала у званични, државни интегративни идеолошки наратив.

Закључак

Идентитетска основа српске ратне прошлости заснована је на континуитету симболичких сеоба у којима су страдање, херојство и тријумф имали различите меморијалне форме. Ти су топови повезани унутар ширег идеолошког оквира јер сваки од њих тематизује битне догађаје из српске војне прошлости и уводи их у друштвено-политички поредак југословенске међуратне државе. Значења постају процеси којима се национална прошлост усмерава према моделима политичке културе.

У том смислу Видо, Зејтинлик и Кајмакчалан креирали су интегративни модел јавног памћења, који је омогућио да се различити слојеви ратног искуства истовремено чувају и преиначавају сходно идеолошким потребама југословенског доба. У том смислу јасно је да се идентитет формирао и селио на различитим нивоима културне и политичке размене – између страдања и тријумфа, меморије и идеологије, личног и колективног поимања. Стога меморијализација не одражава само сећање на прошлост, већ такође наглашава принцип идеолошког формирања, трансформације и сеобе.

Она истовремено означава историјски оквир и постаје средство за његово редефинисање, без претензије да постане самодовољни систем значења. На том раскршћу испољен је феномен меморијалне недовољности, по коме сећање не може постојати изван јавног простора његове артикулације. Стога су то процеси којима се индивидуална и колективна памћења преображавају у државни конструкт јединства.

Идентитетски слојеви прошлости су аутентични носиоци тога поретка, и они се активирају у зависности од политичких амбиција и могућности. Наиме, видели смо да сеоба идентитета не означава напуштање српског националног оквира, већ његову реинтерпретацију и премештање у југословенски контекст, у коме остварује своје друштвене функције. У томе се огледа суштина југословенског меморијалног модела, који је настојао да идентитетску разноликост простора и памћења прикључи својој визији заједничке прошлости. Другачије речено, идеолошким уређењем места сећања приступа се националној трауми, која се не одбацује него прилагођава националним државним наративима. Стога меморијални процеси на Виду, Зејтинлику и Кајмакчалану истичу да ти простори обликују услове у којима се идентитети наслеђују, преображавају и циркулишу у идеолошким оквирима међуратног доба. Они се појављују као синтеза архитектуре, идеологије и сећања, те као покушај да се различите форме прошлости усагласе са југословенском идеологијом.

Прилози

1. Костурница на острву Виду
Извор илустрације
<https://kompasinfo.rs/>
2. Капела-костурница на Зејтинлику
Извор илустрације
<https://www.grcki.com/zejtinlik/>
3. Капела на Кајмакчалану
Извор илустрације
<https://velikirat.rs/spomenici-page/spomen-obelezja-u-inostranstvu/makedonija-spomenici/spomen-kompleks-na-kajmakcalanu>

Литература

- Albvaks, Moris. *Društveni okviri pamćenja*. Prev. Olja Petronić. Novi Sad: Mediterran publishing, 2013.
- Anderson, Benedict. *Nacija: zamišljena zajednica: razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma*. Zagreb: Školska knjiga, 1990.
- Asman, Alaida. *Oblici zaborava*. Prev. Aleksandra Bajazetov. Beograd: Biblioteka XX vek, 2018.
- Asman, Jan. *Kultura pamćenja: pismo, sećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*. Prev. Nikola B. Cvetković. Beograd: Prosveta, 2011.
- Ацовић, Драгомир. *Николај Краснов: албум сећања*. Београд: Хералдички клуб, 2017.
- Bataković, Dušan T. "Serbia's Effort in the Great War: Testimonies, Commemorations, Interpretations". *Cent ans après: la mémoire de la Première Guerre mondiale*. Éd. Elli Lemonidou. Athènes: École française d'Athènes, 2018, 157–186.
- Борозан, Игор. „Јавност и уобличавање споменичке културе у Србији (1882–1914)“: *Јавни споменици и спомени обележја: колективно памћење и/или заборав*. Ур. Нела Живковић. Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда, 2014, 42–54.
- Winter, Jay. *Sites of Memory, Sites of Mourning: The Great War in European cultural history*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Гавриловић, Миломир М. „Грбови између историје и поезије“. *Грбља: Књижевно-културна материјализација смрти*. Ур. Драган Бошковић. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2019, 489–500.
- Dimić, Ljubodrag. „Srbi i Jugoslavija: prostor, društvo, politika: pogled s kraja veka“. *Istorija 20. veka XV*. 1 (1997), 7–34.
- Живановић, Милан. „О евакуацији српске војске из Албаније“. *Историјски часопис, XIV–XV (1963–1965)*, 231–307.
- Ignjatović, Aleksandar. *Jugoslovenstvo u arhitekturi 1904–1941*. Beograd: Građevinska knjiga, 2007.

- Илијевски, Александра. „Хуманитарна криза и техничка елита: српски архитекти у Првом светском рату“. *Културна баштина и криза: херито-лошки и архитектонски аспекти*. Ур. Александар Кадијевић. Београд: Универзитет у Београду, Филозофски факултет, 2021, 115–132.
- Jaspers, Karl. *The Origin and Goal of History*. New Haven and London: Yale University Press, 1965.
- Jaspers, Karl. *Duhovna situacija vremena*. Prev. Vera Čičin-Šain. Zagreb: Matica hrvatska, 1998.
- Кадијевић, Александар. „Рад Николаја Краснова у Министарству грађевина Краљевине СХС / Југославије у Београду од 1922. до 1939. године“. *Годишњак града Београда*, XLIV (1997), 221–255.
- Kadijević, Aleksandar. „Δύο παραδείγματα σερβικής μνημειακής αρχιτεκτονικής στην Ελλάδα: τα μαισωλεία στο Ζεϊτινλίк και στη Βίδο“. *Θεσσαλονικέων Πόλις* 9 (2003), 173–176.
- Кадијевић, Александар. *Један век изражења националној сцили у српској архитектури (средина XIX – средина XX века)*. Београд: Грађевинска књига, 2007.
- Кадијевић, Александар. *Архитектура и дух времена*. Београд: Грађевинска књига, 2010а.
- Кадијевић, Александар. „О архитектури спомен-обележја на Зејтинлику и Виду“. *Лесковачки зборник* L (2010б), 197–206.
- Katroga, Fernando. *Istorija, vreme i pamćenje*. Prev. Sonja Asanović Todorović. Beograd: Clio, 2011.
- Kroeber, A. L. *Antropology: Culture Patterns & Processes*. New York and London: HBJ Book, 1963.
- Kuljić, Todor. *Kultura sećanja*. Beograd: Čigoja štampa, 2006.
- Levi Stros, Klod. „Struktura mitova“. *Delo* XVIII. 3 (1972), 241–256.
- Manojlović Pintar, Olga. *Arheologije sećanja: Spomenici i identiteti u Srbiji 1918–1989*. Beograd: Udruženje za društvenu istoriju, Čigoja štampa, 2014.
- Митровић, Андреј. *Србија у Првом светском рату*. Београд: Српска књижевна задруга, 1984.
- Недић, Милан. *Српска војска на албанској Голитоји*. Београд: Финграф, 2018.
- Недок, Александар С. *Повлачење српске војске ка Албанском приморју и њена евакуација на Крф 1915/1916. рад војно-санитетске службе*. Београд: АМД систем, 2006.
- Недок, Александар С. *Вуго*. Нови Сад: Прометеј, 2021.
- Nora, Pierre. “Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire”. *Representations*, 26 (1989), 7–24.
- Обреновић, Виолета Н. *Српска меморијална архитектура 1918–1955*. Београд: Универзитет у Београду, Филозофски факултет, 2013.
- Опачић, Петар. *Солунски фронт: Зејтинлик*. Београд: Републички завод за заштиту споменика културе, 1978.
- Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918–1988. Knj. 1. Kraljevina Jugoslavije 1914–1941*. Beograd: Nolit, 1988.

- Просен, Милан. *Ар деко у српској архитектури*. Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда – Универзитет уметности, Факултет примењених уметности, 2023.
- Ricoeur, Paul. *Memory, History, Forgetting*. Chicago – London: The University of Chicago Press, 2004.
- Соколовић, Миодраг. *Зејтинлик: српско војничко јробље у Солуну*. Београд: Републички завод за заштиту споменика културе, 1986.
- Стефановић, Тадија. *Токови у српској архитектури (1935–1941)*. Београд: Универзитет у Београду, Филозофски факултет, 2014.
- Fukuajama, Frensis. *Identitet*. Prev. Slobodan Divljak. Podgorica: CID, 2022.
- Connerton, Paul. *How societies remember*. Translated by Kathleen Blamey and David Pellauer. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
- Црњански, М. „Видо, острво смрти“. *Време* 20. 8. 1925, 4.
- Ћерпански, Војсех С. „Повлачење српске војске преко Албаније 1915/1916. године: Примери сећања у српском колективном памћењу“. *Век српске јолије (1915–2015). I–III. Књижа I Историја*. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2016.

Tadija Stefanović

*Migration of Identity in the Example of Memorials to the Serbian Army
at Zejtinlik, Vido, and Kajmakčalan*

Summary

This paper analyzes the memorial spaces of Vido, Zejtinlik, and Kajmakčalan as key topoi in the formation of the martyrological, heroic, and triumphal layers of Serbian identity, and examines how these layers were reshaped within the Yugoslav ideological framework of the interwar period. Special attention is devoted to the architectural and symbolic structures of these memorials, through which the processes of meaning redistribution and the transfer of national memory into a supranational Yugoslav model are materialized. Zejtinlik emerges as a site of state-sanctioned heroism, Vido as a sacral topos of sacrifice, and Kajmakčalan as a mythologized space of victory. Their mutual complementarity reveals the mechanisms of ideological integration through which the Serbian wartime experience was transformed and incorporated into Yugoslav political culture. The analysis of these topoi uncovers the dynamics of identity migration, demonstrating how memorial narratives simultaneously preserved national meanings while adapting them to state interpretations of the past. The study shows that these memorial spaces became paradigmatic examples of the ideological shaping of collective memory and key indicators of identity transformation processes during the interwar era.

Keywords: identity migration, Yugoslav ideology, memorial topography, Vido, Zejtinlik, Kajmakčalan

Примљено: 1. 12. 2025.

Прихваћено: 14. 12. 2025.